

9. Onomàstica patrimonial i globalització.

Les institucions no poden intervenir en la voluntat individual d'eleger el nom propi de cada persona ni en el topònim que hagi d'imposar-se a una propietat privada i personal.

Però sobre els noms dels béns col·lectius, institucions com són els municipis tenen un cert marge de control. Els promotors i les multinacionals no tenen per què ser sensibles a la cultura d'un poble, però els regidors d'un municipi ho han de ser. Abans de donar el permís per a l'establiment d'una urbanització, un càmping, una estació d'esquí, el consistori pot suggerir que es mantingui el nom tradicional de la partida: Estació Boí-Taüll-Resort o Estació de Ginebrell? O bé pot indicar que una variant gràfica seria preferible: Vaqueira o Baqueira? Sabem que les implicacions econòmiques fan difícil actuar en aquest terreny. Nogensmenys, com és obligat un informe favorable d'impacte ambiental, podria ser necessari un informe favorable d'impacte lingüístic. Hi ha una ecologia lingüística, com deia l'amic Moran. Potser el que ens falta és que ens ho creguem els lingüistes i ho transmetem a les institucions.

TOPONÍMIA I ONOMÀSTICA A CATALUNYA A L'INICI DEL SEGLE XXI

Joan TORT i DONADA'

Ponència presentada en el XXX Col·loqui
de la Societat d'Onomàstica (Tortosa, 2003)

Un apunt preliminar

Pretenem fer una sèrie de reflexions, estructurades en diversos epígrafs, sobre aspectes i qüestions que considerem rellevants dins el camp general de la toponímia i l'onomàstica catalanes d'avui dia. No es tracta, en qualsevol cas, d'un discurs argumentat a la manera clàssica, amb principi, desenvolupament i final. Més aviat hem volgut expressar en veu alta una sèrie de pensaments, i formular algunes propostes, dins la línia del debat que centra aquest XXX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, sobre el present i el futur de l'onomàstica catalana.

Aquestes reflexions, d'altra banda, tindran una orientació més de síntesi que no sistemàtica. Entenem que el que es tracta de fer ara és, sobretot, assenyalar i subratllar; ja trobarem temps, en una altra ocasió, per *compendiar*. El nostre punt de referència serà, en qualsevol cas, l'experiència personal en àmbits diversos de la toponímia: en la recerca, el treball aplicat i l'ensenyament. Una experiència que, tot i les seves limitacions, ens permetrà assajar allò que se'ns ha demanat en relació amb aquest col·loqui: un diagnòstic "en diagonal" sobre l'evolució recent de la toponímia catalana i sobre els reptes principals d'aquest camp d'estudi en el moment present i de cara al futur immediat.

Possiblement el lector trobarà que les ratlles que segueixen tenen molt en comú amb la "Resposta al qüestionari sobre el present i el futur de la toponímia i l'onomàstica catalanes", document que vam redactar amb caràcter previ a aquest text. Aquesta "Resposta" és incorporada com a apèndix a l'article "El futur de l'onomàstica catalana: reflexions al voltant d'un qüestionari i tasques per a fer en els anys vinents", d'Emili Casanova, que consta en aquest mateix

1 Geògraf. Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional. Universitat de Barcelona. Adreça electrònica: tortjoan@hotmail.com

butlletí. De fet, inicialment havíem pensat tan sols resumir les nostres idees en l'esmentada "Resposta". Després, l'eventualitat que els organitzadors del present Col·loqui ens demanessin una intervenció en públic centrada en aquest tema ens va portar a refer, d'alguna manera, les consideracions que hi exposàvem. En qualsevol cas, el rerefons és el mateix: un escrit i l'altre són complementaris, i han estat redactats amb la voluntat bàsica d'aportar una visió constructiva sobre la temàtica que ens aplega a tots nosaltres avui i aquí.

Primera reflexió: la necessitat d'un diàleg obert i en profunditat

Se'ns acut, d'entrada, que en qualsevol "procés de construcció" (intel·lectual o material) és important saber aturar-se: per considerar, des d'una certa distància crítica, què estem fent, com ho estem fent i cap a quines direccions apuntem. Una reflexió com la que proposa, com a enunciat principal, la convocatòria d'aquest Col·loqui vol dir, senzillament, que som cridats a parlar i a escoltar; a intercanviar idees, experiències i punts de vista; a obrir un diàleg, en el sentit més ampli possible, a l'entorn del nostre camp del coneixement. I si algú es pregunta quina "necessitat" hi pot haver, d'aquest diàleg, la resposta és simple: el fet d'haver arribat a la trentena de col·loquis d'onomàstica, repartits geogràficament per tot el domini lingüístic català, és raó suficient per si mateixa. No cal, certament, buscar cap altre motiu que justifiqui el fet d'aplegar-nos en una trobada d'aquesta naturalesa.

En una perspectiva general, l'onomàstica catalana pot considerar-se perfectament un camp que és en procés de construcció. És una ciència, o conjunt de ciències, que en el pla internacional comença a articular-se dos-cents anys enrere, i que en l'àmbit català comença a prendre cos a través de l'obra de Josep Balari i Jovany. Sovint s'ha pres com a referència, en el sentit "fundacional" de l'onomàstica catalana, la data de 1899: l'any de publicació d'un treball emblemàtic de Balari, els *Orígenes històrics de Catalunya*. També s'ha assenyalat, més endavant, la rellevància d'una altra data: el 1938, que correspon a la celebració, a París, del I Congrés Internacional de Ciències Onomàstiques. Si d'una banda hi ha motius, doncs, per dir que la història de l'onomàstica catalana, en una dimensió estrictament cronològica, és força curta, també n'hi ha per dir, d'altra banda, que és particularment *intensa*: iniciatives i obres com els diccionaris de Coromines, la tasca de la Societat d'Onomàstica, la progressiva portada a terme de reculls integrals d'onomàstica, la creació de bases de dades toponímiques per a cartografia, l'edició de múltiples obres relacionades amb aquest camp, els mateixos trenta col·loquis d'onomàstica, etcètera, són la millor expressió de trobar-nos davant un àmbit del coneixement especialment viu. I més, si es té en compte que una part important d'aquestes iniciatives s'ha materialitzat al llarg de les tres dècades darreres.

Podem dir, en definitiva, que la progressió que ha tingut a casa nostra el camp de l'onomàstica fa particularment necessari que siguem capaços, periòdicament, d'aplegar-nos a reflexionar i a dialogar. De quina manera valorem tot allò que s'ha fet fins ara? En quins aspectes es pot progressar? Què s'està fent, en aquests mateixos camps, en altres països? Quines estratègies comunes es poden adoptar? Com afrontar els reptes del futur? Vet aquí uns quants exemples de preguntes que creiem prioritari plantejar. I que no s'esgoten pel simple fet de formular-les i deixar-les plantejades. El *diàleg*, obert i en profunditat, com assenyalem a l'encapçalament de l'epígraf, és en el nostre particular camp d'estudi una necessitat peremptòria i ineludible. I hem de ser capaços de plantejar-lo de forma continuada, sense grans intervals ni excessius parèntesis -que podrien crear un cert risc de dispersió i de discontinuïtat.

Segona reflexió: allunyar-se dels arbres per veure més bé el bosc

Diu el refrany que "lluny dels arbres es veu el bosc millor". I pensem que el sentit de la dita és perfectament aplicable al camp concret de l'onomàstica i la toponímia catalanes. Dit en unes altres paraules: en cent cinc anys d'estudis onomàstics² s'han arribat a fer coses d'una gran significació real -i no voldríem ser retòrics ni pecar, aquí, de xovinisme. Ara, pensem que en ocasions ens falta "distància" (o bé pequem d'un excés de "proximitat") per valorar amb justesa i equanimitat aquestes coses, i per saber veure'n la dimensió més original i més singular. Se'ns acut referir-nos, com a exemples il·lustratius, i per comparació amb el que veiem que es fa en altres països, a dues iniciatives específiques: l'obra onomàstica de Joan Coromines, d'una banda, i les monografies toponímiques municipals, de l'altra.

a) *L'obra onomàstica de Joan Coromines*

Entre les moltes coses que s'han dit de l'obra onomàstica de Joan Coromines³ n'hi ha una que, ara mateix, ens és molt útil per expressar la idea de singularitat a què volem al·ludir: que hauran de passar molts anys abans que es pugui dir que aquesta obra està "esgotada", o "superada" per una posterior. Subratllarem, en tot cas, que no volem parlar, ara, des d'una perspectiva merament apologetica. Volem fer notar, senzillament, des de la nostra condició de geògrafs, alguns aspectes de l'obra de Coromines que considerem particularment innovadors en relació amb la geografia. "Reivindicar" aquest personatge, en definitiva, des d'una òptica diferent de l'habitual: com a "conceptualitzador", com a "sistematitzador" i, fins i tot, com a "teòric" de qüestions que fan referència al territori, però passades específicament pel filtre de la llengua (i sigui dins l'univers dels noms comuns, o dins del dels noms propis). En aquest camp -que normalment es deixa en un pla secundari, quan es tracta de referir-se a continguts exclusivament filològics-, pensem que les possibilitats d'aprofitament de l'obra de Coromines són literalment extraordinàries. La riquesa dels continguts geogràfics dels diccionaris de Coromines és immensa: ho hem dit en altres ocasions i no ens cansarem de repetir-ho. I no parlem només del diccionari onomàstic i toponímic per excel·lència, l'*Onomasticon Cataloniae*. Els seus diccionaris etimològics -i particularment el de la llengua catalana, que ell mateix considerarà com l'obra de la seva vida- són un filó inexhaurible de dades i de reflexions de primera mà sobre els noms comuns de la llengua que tenen una naturalesa específicament geogràfica. Articles del *DECat* com ara *coll* (set pàgines de la lletra menuda pròpia dels diccionaris), *mnt* (paraula matriu de muntanya, entre altres; nou pàgines), *pagès* (paraula matriu de *país* o de *paisatge*; cinc pàgines), *riu* (quatre pàgines), *terra* (setze pàgines) són la demostració eloqüent que darrere -o al costat, o al davant- del Coromines "lingüista" hi ha el Coromines "geògraf", amb unes dots excepcionals per a l'observació i amb una especial sensibilitat per a posar en relació els fets lingüístics amb els fets geogràfics, i amb prou capacitat de síntesi per imbricar uns coneixements i uns altres en la brevetat i en la concisió d'una entrada lexicogràfica.

Reivindicar Coromines des de l'òptica de la geografia és, també, reivindicar el personatge en la seva faceta menys donada a la pura i simple disquisició erudita: com a "pensador", més que com a científic estricte; com a "cronista" d'experiències viscudes directament sobre el terreny; com a intel·lectual genuïnament creador, que no dubta a establir, a vegades, sorprenents correlacions entre unes llengües i unes altres, entre uns territoris i uns altres. Aquesta particular tessitura, al cap i a la fi, ens permet atrevir-nos a reivindicar, també, el Coromines "que s'equivoca". I no pensem que això sigui, en aquest cas, cap "demèrit"; ben al contrari: només s'equivoca qui s'arrisca, qui és capaç de pensar i d'actuar en direccions inèdites o escassament explorades. Aquí hi ha, a criteri nostre, una de les grans singularitats del personatge.

2 Prenent com a referència la data de 1899, abans esmentada, en què Balari publica *Orígenes històrics de Catalunya*.
3 Fem referència, particularment, als seus diccionaris etimològics i onomàstics, però també a altres tipus d'obra (com ara assaigs o articles científics) de contingut relacionat amb l'onomàstica.

b) *Les monografies toponímiques municipals*

En termes quantitatives, no sembla d'entrada que l'escàs centenar de monografies toponímiques municipals existents representi gaire cosa més que una iniciativa d'importància molt secundària. A la pràctica, significa tan sols un deu per cent del total dels municipis de Catalunya, i una proporció semblant de la seva superfície. Tanmateix, qualsevol persona que s'hagi aturat a considerar en detall qualsevol d'aquests reculls onomàstics, iniciats el 1936 amb l'estudi de Sant Pere de Riudebitlles (Alt Penedès), de Cristòfor Cardús, s'haurà pogut adonar de la transcendència real d'aquest tipus d'obra. Es tracta, per regla general, de treballs de recerca onomàstica exhaustiva,⁴ organitzats generalment a la manera d'un diccionari, amb una entrada per a cada nom, i solen inventariar tant la toponímia viva com la toponímia històrica. Com és lògic, una recerca d'aquestes característiques és molt laboriosa i exigeix una gran dedicació.⁵ Ara, quan comparem els resultats materials d'un treball d'aquest tipus amb els obtinguts per altres vies comencem a tenir una idea de la seva importància qualitativa. Particularment, quan comparem la informació aportada per un recull toponímic municipal amb la que aporten, respecte a la mateixa zona, les fonts cartogràfiques a l'abast, descobrim que el contrast pot arribar a ser aclaparador.⁶

Les consideracions anteriors ens permeten assenyalar, d'una forma semblant al que fèiem en relació amb l'obra onomàstica de Coromines, la conveniència de parar esment en la significació dels reculls toponímics de base municipal. Un cop més convé, des d'una distància adequada, valorar el seu abast real. Subratllar, en definitiva, la riquesa de les dades geogràfiques i històriques que aporten, i les múltiples possibilitats d'explotació que presenten aquestes dades per a l'estudiós.

Tercera reflexió: cal aprofitar el potencial integrador i la vocació interdisciplinària de l'onomàstica

L'onomàstica, que tal com hem dit és un coneixement que en termes acadèmics i científics es pot qualificar de "relativament nou", presenta unes particulars característiques dins el conjunt de camps del coneixement. A criteri nostre, dues d'aquestes característiques particulars són el seu potencial integrador (o sigui, la seva capacitat de concitar una àmplia convergència de perspectives i d'interessos, amb independència que les persones que s'hi dediquen procedeixin de camps molt diversos) i la seva vocació interdisciplinària (és a dir el fet de tenir, com a coneixement, una naturalesa que abraça una certa diversitat de disciplines). Com que ens hem referit amb un cert detall a aquests aspectes en la "Resposta al qüestionari", i en altres intervencions recents,⁷ ens limitarem ara a fer dos apunts complementaris.

D'una banda, i pel que fa al referit "potencial integrador", pensem que no és poc important, en una època de forta competitivitat com la que vivim (també, evidentment, en relació amb el

4 D'aquí ve que hom els hagi anomenat, els darrers anys, "reculls integrals d'onomàstica".

5 Sobre la metodologia dels reculls d'onomàstica municipal vegeu Ramon AMIGÓ (1989), *Sobre inventaris de noms de lloc. Introducció metodològica*. Reus: Centre de Lectura, i R. AMIGÓ (1999), *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

6 Els vint termes municipals del Baix Camp que l'any 1999 disposaven de recull integral d'onomàstica representaven una "densitat toponímica" mitjana de 33,4 top./km². En canvi, als municipis restants, el treball amb fonts cartogràfiques a escala 1:5.000 ens va portar a registrar una "densitat toponímica" mitjana de 5,8 top./km². Vegeu, en relació amb aquest exemple, J. TORT (2002), *La toponímia del Baix Camp. Una interpretació geogràfica*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, pàg. 100 i següents.

7 Vegeu J. TORT (2001), "La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc". *Scripta Nova*, 86; pàgs. 1-30 <<http://www.ub.es/geocrit/sn-86.htm>> i J. TORT (2002), "El repte de la perspectiva transversal. L'onomàstica, un camí a la interdisciplinarietat". Dins XXVIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, Maó-Ciutadella de Menorca (en premsa).

món acadèmic), que l'onomàstica es pugui presentar com un coneixement capaç d'*aglutinar* (ni que sigui puntualment, o conjunturalment) especialistes i especialitats. Com a "exercici" que permet fer-se càrrec del que acabem d'afirmar, proposem tan sols donar un cop d'ull als índexs d'aportacions als darrers Col·loquis de la Societat d'Onomàstica, al Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes, del 2001, o a les publicacions miscel·lànies d'Editorial Denes i la Universitat de València: el lector podrà observar-hi fàcilment que és ampli i divers el nombre d'àmbits temàtics implicats en allò que pròpiament és l'estudi dels noms propis, o onomàstica en sentit estricte. I caldrà convenir que, a hores d'ara, aquesta qualitat no és un mèrit menor. No ho diem en el sentit que l'esmentat potencial aglutinador hagi de permetre "contrarestar" la tendència a una hipotètica desintegració del coneixement, derivada d'una especialització creixent. Ho diem, més aviat, en el sentit d'entendre aquesta funció integradora o aglutinadora com una manera d'"incorporar" als espais de reflexió comuna les aportacions o troballes fetes des de les diferents especialitats: des d'aquest punt de vista, l'onomàstica s'estaria comportant més com una *filosofia* que no com una *ciència* en sentit estricte.⁸

D'altra banda, i en íntima connexió amb el potencial aglutinador, hi ha el que hem anomenat "vocació interdisciplinària" de l'onomàstica. Aquí volem apuntar, sobretot, a la projecció d'aquest camp, per la seva pròpia naturalesa, cap a altres camps o disciplines. Es tracta, de fet, d'una qualitat derivada de la mateixa essència de la disciplina que ens ocupa, definida en ocasions com "la ciència general dels noms propis". I és una qualitat que es pot expressar d'una forma prou eloqüent a través d'un enunciat molt simple: *l'onomàstica implica els noms propis, però els noms propis impliquen totes les disciplines*. A la pràctica, la condició genuïnament "transversal" (en el sentit literal de transitar a través d'una pluralitat de coneixements) de l'onomàstica li confereix un atribut especial de comunicabilitat (o capacitat de "posar en comú", o de generar expectatives convergents i dotades d'un cert grau de complicitat), que creiem que no és una cosa per menysprear. Sobretot en una època en què prolifera la segmentació i parcel·lació de les disciplines, inherent als processos generals d'especialització científica, i es troben a faltar, en canvi, eines capaces de processar de forma sintètica i crítica els coneixements i la informació inèdita que les noves disciplines aporten. Des d'aquesta perspectiva, estem convençuts que una ciència general dels noms propis plenament desenvolupada (i d'acord, per tant, amb la seva projecció transdisciplinària) podria contribuir en una mesura significativa a fer més intel·ligibles i més "comunicables", en algun sentit, els assoliments específics de les ciències.

Quarta, i per ara última, reflexió: eixamplar horitzons, divisa obligada per al futur

Hem tingut ocasió de dir que Josep Balari encetava el 1899, en els nostres dominis, el periple d'una ciència de desenvolupament curt però que ha assolit, malgrat la brevetat, fites veritablement importants, sigui en les figures de determinats personatges, sigui en les obres que aquests personatges han promogut o que ells mateixos han dut a terme. També hem recordat que convé saber mirar enrere, amb equanimitat i amb l'esperit alerta, i des d'òptiques essencialment constructives. Ara és hora de dir, i ben alt si és el cas, que la premissa bàsica de cara al futur no pot ser una altra que eixamplar horitzons en tots els sentits possibles; i, concretament, en *extensió* i en *intensió* (o profunditat). Després de les reflexions precedents, creiem que l'únic camí possible per al desenvolupament de l'onomàstica, i congruent amb la seva essència, és aquest eixamplament d'horitzons "més enllà de les fronteres" (tot parafrasejant l'enunciat d'un simposi sobre aquests temes celebrat a Lleida no fa gaires anys).

Convé no oblidar, en aquest punt, que l'època que vivim ens planteja reptes en múltiples sentits. Sí que és cert que el desenvolupament de la ciència, per un cantó, amb la inevitable par-

8 Vegeu, respecte a aquesta qüestió, unes suggestives reflexions sobre el sentit de la filosofia i de la ciència actuals a Jesús MOSTERÍN (2001), *Ciencia viva. Reflexiones sobre la aventura intelectual de nuestro tiempo*. Madrid: Espasa-Calpe.